

Zamanın Ruhu ve Dünyanın Ruhunda ‘Hortlaklar’ Kierkegaard’ın Penceresinden Ibsen

Bahar AKPINAR*

Özet

Bu makale, Henrik Ibsen’in Hortlaklar oyunu üzerinden burjuva aile değerleri ve 19. yüzyıl kadın algısını, Ibsen’in etkilendiğini açıkça belirttiği Soren Kierkegaard’ın zamansallık kavramı üzerinden ele almayı amaçlar. Makale, feminist eleştirel bir yaklaşımla çalışılmış, dönemdeki kadın hareketiyle ilgili referanslar Mary Wollstonecraft’ın, Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi yapıtı üzerinden ele alınmıştır. Çalışmanın final bölümünde zamanın ruhu teması üzerinden tasarlanan bir dramaturjik metin yenileme önerisine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Henrik Ibsen, Hortlaklar, Soren Kierkegaard, zamanın ruhu, 19. yüzyıl kadın hareketleri, feminist eleştiri

Summary

This article aims to deal with the 19th century perception of woman and a bourgeois way of family life as reflected in Henrik Ibsen’s Ghosts. The two subjects are evaluated using Kierkegaard’s concept of ‘spirit of times’, which had influenced Ibsen so deeply. The article operated from a feminist point of view taking Mary Wollstonecraft’s, A Vindication on the Right of Woman, as a main reference source from the women’s movement of that era. In the final part of the article there is an dramaturgical offer of a reevaluation of the text with respect to the ‘spirit of times’ theme.

Keywords: Henrik Ibsen, Ghosts, Soren Kierkegaard, spirits of time, woman’s movement on 19. century, feminist criticism

Norveçli oyun yazarı Henrik Ibsen, 1881 yılında yazdığı **Hortlaklar** adlı oyununda 19. yüzyıl burjuva aile yapısındaki aksaklıklar üzerinden toplumu, toplumun birey üzerindeki yönlendirici etkisini, bireyin varoluş sıkıntısını konu alır. Ibsen, bu sıkıntıyı kadın ve erkek karakterler üzerinden ayrı ayrı işler. Bunu yaparken, kadın oyun kişinin mücadelecisi yanını, erkeğe göre daha keskin bir açıyla seyircisine verir.

Ibsen, “bir önceki oyununun seyredilmeden, bir sonraki oyununun anlaşılacağı”¹ söyleyen bir yazardır. Çeşitli çalışmalarda **Hortlaklar** oyununu, ilk başta, **Nora**’dan sonra çıkan eleştirilere cevaben yazmayı planladığı ve bu nedenle oyunun merkezine evlilik kurumunu almaya karar verdiği belirtilse de², oyunu yazma sürecine geçtiğinde Ibsen’in bu odaklanmayla sınırlı kalmadığını, oyunu farklı, ancak birbiri ile etkileşim halinde olan yan temalar üzerinden kurguladığını görürüz.

Tematik yapının oyunun yazıldığı dönem içindeki güncelliğini araştırırken, Ibsen’i etkileyen düşünür ve yazarların da göz önünde bulundurulması, yazarın tema seçimini ve seçtiği temayı nasıl işlediğinin anlaşılması bakımından önemlidir. Svend Christiansen, etkilendikleri kişileri saklayan birçok şair ve yazarın aksine Ibsen’in kendisini etkileyen yazar ve düşünürleri gayet açık yüreklilikle söylediğini belirtir. Ibsen, İncil, Andersen’in masalları, Norveç halk masalları, Kierkegaard, Hegel ve Schopenhauer’dan çokça etkilendiğini ifade etmiştir. Ayrıca Shakespeare, Goethe, Schiller, Holberg ve romantizm akımının Danimarka’da öne çıkan ismi Oehlenschläger gibi klasik yazarların bütün eserlerini okumuştur³. Bu isimler arasında özellikle Kierkegaard, yazarın düşün dünyasında etkili olmuştur.

Ibsen’le ilgili birçok kaynak, yazarın çağdaş Kierkegaard’dan etkilendiğini belirtir⁴. Ibsen üze-

rine çok sayıda çalışması olan Profesör Erol Durbach, **Ibsen Eleştirisinin Yüz Yılı** adlı makalesinde, Ibsen'in eserlerini oluşturmada yola çıktığı kaygıların son derece varoluşçu olduğuna dikkat çekerek, Ibsen'in 'öz' ile 'yaşamsal olan' arasında yeniden bir düzenleme yaptığının altını çizer. Durbach, bu düzenlemeyi, insanı dünyaya bağlayan ilahi emirler ile moral taahhütlerin arasında yapılan bir yeniden yapılanma olarak değerlendirirken bunu Kierkegaardian terimlerle, 'teleolojik' olanın 'etik' olana göre yeniden düzenlenmesi şeklinde ifade edebileceğini söyler. Aynı makalesinde Durbach, bazı eleştirmenlerin Ibsen'i 'Kierkegaard'ın şairi' olarak tanımladıklarını vurgular. Bir 'ekol' olarak adlandırdığı bu çevirmen grubuna göre Ibsen, Kirkegaard'ın felsefesini oluşturmada temel aldığı düşünce ve kavramları eserlerinin tematik yapısını şekillendirmede baz almıştır. Bu eleştirmenlerden biri olan Rolf Fjelde, **Peer Gynt** üzerine yazdı-

Resim 1: Ibsen

ğı bir makalesinde Ibsen'i, 19. yüzyıl felsefe atmosferini Hegel'in özcülük kavramından kaydırıp, Kierkegaard'ın varoluşçuluğuna çevirerek, Kierkegaard'ın algının benliğinin tanımlanmasında bir dünya görüşü olarak yerleşmesinde büyük önemi olduğunu öne sürer⁵. Bu düşüncenin bir başka örneği Kierkegaard'ın **Kaygı Kavramı** adlı çalışmasında yaptığı zamansallık tanımının, Ibsen'in **Hortlaklar** oyunu üzerinden okunmasıyla örneklenebilir. Metne bu açıdan yaklaşmak Bayan Alving'in trajedisine neden olan karmaşık gibi görünen düğümün de birden çözülmesini beraberinde getirir.

Kierkegaard, Hegel'in 'zamansallık' çalışmalarından yola çıkarak bu alanı *Zeitgeist* ve *Weltgeist* olmak üzere iki boyutta ele alır. **For Self Examination** ve **Kaygı Kavramı** adlı yapıtlarında bu kavramları açıklayan Kierkegaard'a göre zaman *Zeitgeist* ve *Weltgeist* olmak üzere birbirine sarmal iki zemin üze-

rinden ilerler. 'Zamanın ruhu' anlamına gelen *Zeitgeist*, o döneme ait her şeyi içinde bulunduran bir yaşama ortaklığına karşılık gelmektedir. Dönemdeki bütün hisler ve düşünceler, kavramlar ve değerler bu terimin anlam alanı içindedir⁶. Kierkegaard, *Zeitgeist*'in zamanla ve kendiliğinden oluştuğunu belirtir. Yani zamanın ruhu, zaman karşısında değişkendir. Diğer taraftan 'dünyanın ruhu' anlamına gelen *Weltgeist*, *Zeitgeist*'in şekillenmesinde etkili olan ve hiç değişmeyen bir zamansallık olarak tanımlanır⁷. Aynı zamanda bir teolog olan Kierkegaard bu tanımını Hıristiyanlık üzerinden somutlaştırarak 'günahkâr ruh'la (*evil spirit*) eşleştirir. Bu eşleştirmeye göre dünya ruhu, günahkâr ruh üzerinden çalışarak, insanı, zamanın ruhundan daha üst bir noktada ve daha baskın olarak eline geçirir. Hareketlerini belirler. Onu bir kıskaç gibi çevreler. Kierkegaard, **Kaygı Kavramı** adlı çalışmasında insanı "zamansal ile sonsuzun bir sentezi"⁸ olarak tanımlar. Bir başka deyişle insan zamanın ve dünyanın ruhunun bir sentezidir. Kendi yaşam süresi içinde deneyimleyecekleri, zamanın bu iki ruhu üzerinden şekillenecektir. Fransız eleştirmen ve yazın tarihçisi Hippolyte Taine, yazın eserinin Kierkegaard'ın bu

Henrik Ibsen

düşüncelerine benzer bir yaklaşımla değerlendirildiğini öne sürerek, incelemelerini tarihsel ve yaşamöyküsel bilgilere dayandırır. Bu yolla yazarın yaşamı ile yapıtları arasında bir koşutluk kurar. Taine'in araştırma ikliminde, yalnızca yapıtlar ve yazarlara değil, toplumlar ve dönemler de göz önünde bulundurulur. Ona göre "dünden bugüne, genelden özele doğru gelerek yazar ve yapıtları tarihsel ve toplumsal bir bağlama oturtup, onları bu bağlam içinde yer alan değişik olgular arasında kurulan bağlantılarla açıklamak"⁹ gerekir. Taine'in olgucu eleştirinin başlangıcı olan bu düşünceleri ile Kierkegaard'ın 'zamanın ruhu' kavramı arasındaki paralellik hemen göze çarpar. Taine'e göre 'zamanın ruhu' eserin ortaya çıkışında belirleyici bir unsurdur.

Kierkegaard'ın tanıklık ettiği zamanın ruhunda kadın haklarının önemli bir yeri vardır. Kadının erkek karşısındaki durumunun sorgulanmaya başlandığı ve toplum içindeki konumu üzerine öncü düşüncelerin öne sürüldüğü bu dönemde Kierkegaard'da dönemin ruhuna uygun, cesur söylemlerde bulunur. Kadın ile erkeğin 'farklı' olmadıklarını ancak 'başka' olduklarını ileri sürer. İki cins ara-

sındaki bu başkalığı kaygı kavramına bağlar. Kaygının kadındaki yansımalarının erkektekinden daha fazla olduğunu belirten Kirkegaard, bu fazlalığın kadının fiziksel güçsüzlüğünden değil, erkekte daha şehvani olmasına bağlar. "Kadının daha zayıf cinsiyet olması ile ilgili söylenenler bana bir şey ifade etmiyor, çünkü böyle olsaydı erkekte daha az kaygılı olurdu" diyerek zamanın ruhuna etki eden Kierkegaard'ın hakkında konuştuğu kadınlardan biri de **Hortlaklar** oyunundaki Bayan Alving'dir. Zamanın ruhuna uygun varoluş kaygısı taşıyan Bayan Alving nasıl bir kadın olmak istediğini ve neden o kadın olmadığını da bilir. Kendisine engel olan nedenlerin de farkındadır. Bu engeller, toplum dışı kalmama korkusu, oğlu Oswald'la ilgili kaygıları ama daha çok da kendi cesaretsizliğidir. Bayan Alving, oyunun farklı yerlerinde bu cesaretsizliğin altını çizer:

"Kocamın nasıl bir hayat sürdüğünü hiç gizlememeliydim. Ama bunu yapmaya cesaretim yoktu; hem benim için de uygun olamazdı bu, kendimi de düşünüyordum. Ne korkak bir insanmışım"¹⁰.

Kendisini başka kadınlarla aldatan sorumsuz kocasının yaptıklarını yıllarca gizlemek durumunda kalan Bayan Alving, dünyanın ruhunun baskın çıkması yüzünden, saklamak zorunda kaldığı gerçekleri kocası ölene kadar açıklayamaz. Ancak, zamanın ruhunda gelişmekte olan feminist düşünceler, kadının birey olarak haklarını eline almaya başlaması onu planlar yapmaya iter. Başta dışlanmayı asla kabul edemediği toplum, eşi yüzbaşı Manders, ve oğlu Oswald, dünyanın ruhu düzleminde Bayan Alving'i geçmişte de, oyunun geçtiği zaman diliminde de sınırlandıran oyun kişileri olarak karşımıza çıkar. Toplum içinde hem saygın bir yüzbaşının karısı hem de anne kimliğiyle varolan Bayan Alving dünyanın ruhunun her iki kimliğe yüklediği ağırlık altında devinmeye çalışır. Bu yüzden yaptığı bütün planlar gizli saklıdır. Diğer taraftan Rahip Manders ve yine Oswald, Bayan Alving'in, kendini zamanın ruhuna teslim etmesine engel olan ve onu hem kendi içinde, hem de birbirleriyle çatışmaya iten zemini hazırlayan oyun kişileridir. Zamanın, Bayan Alving'i burjuva toplumunun can acıtan kıskaçlarına karşı plan geliştirmeye iten yanı 'zamanın ruhu'nda devinirken, onu yıllarca suskun kalmaya iten güç bizzat 'dünyanın ruhu'dur.

Oyunun kadın karakterleri Bayan Alving ve Regina'nın, kendilerine sunulan hayatı kabullenmeyerek, istedikleri gibi bir hayatı şekillendirme

yolunda giriştikleri mücadeleler, dönemde yaşanan kadın hareketleriyle birlikte okunduğunda daha derin bir anlam kazanır. Bu bağlamda, İngiltere'de kadın hakları üzerinde düşündüklerini yazdığı kitaplarla dile getiren Mary Wollstonecraft'ın 'zamanın ruhu' üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. 1759-1797 yılları arasında yaşayan Wollstonecraft, 18. yüzyıl sonlarında İngiltere ve İskandinav ülkelerinde kadın hakları konusunda önemli bir düşünce alanı açmıştır. Düşüncelerini dile getirdiği kitaplarının yanı sıra şiir ve gezi yazıları da yazan Wollstonecraft'ın 1796'da Danimarka, Norveç ve İsveç'te yaşadığı dönemleri anlattığı **İskandinavya Mektupları** 1790'ların en çok okunan kitapları arasındadır. Zamanın kronolojik düzleminde, 1881'de yazılan **Hortlaklar**'ı, 1882 yılında İngiltere'de yürürlüğe giren ve kadınların evlendikten sonra kendilerine ait mallarını korumalarına yönelik kanunun takip etmesi¹¹ 'zamanın ruhu'nda bu hareketin ne denli etkin olduğunun anlaşılmasında önemlidir. İşte bu ruh, Bayan Alving ve Regina'nın yönelişlerinde oldukça etkilidir.

Frankenstein'in yazarı Mary Shelley'nin annesi olan Wollstonecraft, **Kadın Haklarının Gereçelendirilmesi** adlı çalışmasının, "Kadınlara Neredeyse Horgörüyle Yaklaşan, Onları Acıması Varlıklar Olarak Çizen Bazı Yazarların Eleştirisi" adlı bölümünde, "yazarların kendi çekici özellikleriyle böbürlenirken karşı cinsi kurnazca aşağıladığı"¹² kitapların zararlarının ne kadar afişe edilse az olduğunu söyleyerek, hemcinslerine şöyle seslenir:

Sevgili çağdaşlarım (...), Tüm düşüncelerimizi önemsiz gündelik olaylarla ya da sevgililerimizin ve kocalarımızın yüreğinden geçenlerle sınırlandırmayalım. Tüm görevlerimiz içinde zihnimizi geliştirmek öncelikli olsun; böylece diğer görevlerimiz de buna bağlı olsun ve duygularımız da daha yüce durumlara hazırlansın.

Öyleyse dostlarım, her türlü önemsiz olayın sizi duygusal olarak etkilemesine izin vermeyin: Irmağın kıyısındaki sazlar her küçük esintiden etkilenirler ve her yıl ölürlük; meşe ise sağlam durur ve yıllarca her türlü fırtınaya göğüs gerebilir!¹³

Zamanın ruhunu genişletip derinleştiren Wollstonecraft'ın çağdaşlarına yaptığı bu çağrı, Bayan Alving ve Regina tarafından işitilmiştir. Regina, kadın kimliğini sağlam bir birey kurgusu içinde özgürce bir

yaşama taşırken, Bayan Alving fasit bir daire çizer. Kendine çok güvenen bir karakter gibi görünse de öyle değildir. Kitap okuma eylemini tanımlarken, kitapların bilmediği şeyleri söylemediği ancak gene de kendine olan güvenini arttırdığını dile getirir. Kritik zamanlarda kendine değil, başkalarına güvenir. Evlenirken anne ve teyzelerinin aldığı kararı uygular. Evi terk etme cesaretini gösterse de tek başına savaştırmaz. Mutsuz hayatından onu kurtarması için kendine değil, Manders'e güvenir. Bunların sonucunda kendi planlarıyla şekillendirdiği bir hapishanenin içinde hareketsiz kalır. Kozasının dışındaki dünyayı görmek ama oradan dışarıya çıkamaz. Bu fasit dairenin çizilmesinde etkili olan dünyanın baskılayıcı ruhudur. Bayan Alving'i, ortalıktaki pisliği halının altına süpürmekten farklı olmayan planlar yapmaya iten ruh, bu ruhtur...

Bayan Alving'in aksine, Regina'nın yöneline zamanın ruhu daha etkilidir. Regina kararlarını alırken Wollstonecraft'ın belirttiği gibi duygusal olarak etkilenmez, akılcı davranır. Kentte yaşamak istemesine rağmen Engstrand'la şehre gitmeyi kabul etmemesi, geçmişte Oswald'la Paris'e gitme planları yapmış olmasına rağmen, onun hasta olduğunu ve kendisine beklediği geleceği veremeyeceğini öğrendiğinde onunla olmaktan vazgeçmesinin ardında bu akılcı tavır vardır. Bayan Alving'in gerçeği kimsenin duymamasına yönelik yaptığı hassas planları Irmağın kıyısındaki sazlar gibi her küçük esintiden etkilenirken, Regina karşısına çıkacak bütün fırtınalara göğüs gerebilecek sağlamlıkta görünür.

Oyunda, Bayan Alving üzerinden verilen ve bir yan tema olarak karşımıza çıkan, bireyin toplum karşısındaki görev ve sorumlulukları, 'dünyanın ruhu' üzerinde hareket eder. Ibsen, dramatik kurgusu içinde Bayan Alving karakterini bir ayağı topluma dayanan çatışmanın karşı tarafı olarak kurgulamıştır. Oyun kişisini burjuva sınıftan seçerek, bu sınıfın yaşantısına eleştirel yaklaşmış, yaşantıların iç yüzünün görünenden farklı olduğunu ve bu farklılığın insanın üzerindeki etkilerini Bayan Alving karakteri üzerinden anlatmıştır. Bayan Alving, içindeki ve çevresindeki hortlarla savaşırken, olardan kaçıp kurtulmak isterken, cesaret edemeyip geri dönerken, hiçbir şey yaşamamış gibi hikâyeler uydurup yapamadıkları için pişmanlık duyarken girdiği hesaplaşma, korunması gereken toplumsal kimliğin neden olduğu hortlaklardır. Geçmişin hortlakları Bayan Alving'in bugününe ele geçirmiştir. Bayan Alving'i burjuva düzenini kırmak-

tan alıkoyan, 'dünyanın ruhunun' ağır baskısıdır. Kierkegaard'ın Hıristiyanlıktaki 'kötücül ruh' ile özdeşleştirdiği bu düşünceye göre, insan ömrü boyunca arınamayacağı günahla birlikte doğar ve bu günahın lekesini bir sonraki kuşağa aktarır. Kötü olanın aktarılmasına yönelik algı, oyunun yazıldığı dönemde, 'zamanın ruhu' düzleminde gelişen genetik biliminin üzerinde etkili olan dünyasal gerçekliği ifade etmesi bakımından da önemlidir. Kierkegaard'ın zamansallığı tanımlamak için kullandığı "geist" kelimesinin, 'hortlak' (ghost) için de kullanılması rastlantısal bir tesadüf gibi görülse de, ilginçtir.

Zamansallık boyutu üzerinden sağlanan sıkışmanın yaşandığı bir diğer zemin moral düzlemde gelişir. Yan tema olarak beliren bu kavram oyunda; Manders-Alving, Oswald-Manders, Oswald-Alving arasında kurgulanan çatışmalarda kendini gösterir. Dengelenmiş bir kişileştirme kurgusu içinde yapılan bu moral çatışmalarının bir ucunda toplumsal ahlak değerleri yer alırken, diğer tarafında daha özgürlükçü ve bireyci bir ahlak anlayışı vardır. Dünyanın ruhu, toplumsal ahlak değerlerinde kendini gösterirken, daha özgürlükçü olan anlayış, zamanın ruhu içinde devinmektedir. Engstrand-Regina ve Manders-Engstrand söyleşimlerinde de işlenen bu konu, kişinin görev ve sorumluluklarını yerine getirmesinin toplum için önemini altının çizilmesinde etkilidir. Tartışmanın, oyunun ana teması olan aile üzerinden yapılması tematik tasarımda ağırlıklı bir yer kazanmasını sağlar. Manders, Bayan Alving'e, Engstrand da Regina'ya kadının aile içindeki görevlerini hatırlatır. Engstrand, Regina'yı çocukların ebeveynlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmemekle suçlarken, Manders, Bayan Alving'i kendisini aldatan kocasını terk ettiği için eleştirir. Bu eleştiri toplumdaki evli kadına yönelik bir eleştiridir. Manders'in Bayan Alving'i eleştirdiği hatta suçladığı diğer konu ise annelikle ilgilidir. Manders, Bayan Alving'in Oswald'ı babasından etkilenerek onun kötücül özelliklerini almaması ve yalnızca kendisindeki iyi özelliklerle şekillenen bir birey olabilmesi için evden uzakta büyütmesini eleştirir. Hatta ondan açıkça hesap sorar. Bayan Alving'in kocasıyla ilgili gerçeği açıklaması Manders üzerinde şaşkınlık yaratsa da, bu şaşkınlık köklü bir değişikliğe neden olmaz. Bunun nedeni, Manders'in dünyasal zamanın ruhunda kurgulanmış bir karakter olmasıdır. Dünyasal zamandaki kimliği statiktir, değişmez. Dünyasal zaman Hıristiyan yaşam görüşü ve ahlak anlayışıyla somutlandığı için, dinin toplum kurallarını belirleyen bir araç olması ve top-

lum düzeninin, bir din adamı tarafından korunuyor olması, oyunda aslında dinin de sorgulandığı ve bir yan tema olarak oyunda işlendiğini şeklinde yorumlanabilir. Gelişimine din adamı kimliğiyle başlayan Manders, oyunun gelişiminde bir mali müşavir derken bir eski aşık ve sonunda rant peşinde koşan bir ticaret adamı olarak seyirciye tanıtılır. Evlilik dışı yaşam konusunda Oswald'la çatışan Manders, vaktinde evli bir kadın olan Bayan Alving'le adı konulmayan bir ilişki yaşamıştır. Benzer çelişki Engstrand'la arasındaki ilişkide kurulur. Oyunun başından beri bir din adamı olarak tavrı aldığı Engstrand'la kârlı bir iş olacağını düşündüğü denizciler için açılacak mekânda ona her türlü kolaylığı sağlama sözü verir. Bayan Alving'in miras konusunda değişiklik yapma isteğini sezdiğinde aileye ait Solvik arazisinin kiliseye devredilmesini önerir. Ibsen, Rahip Manders üzerinden zamanın ruhunda güçlenen burjuva algısının, toplum güvenle bağlı olduğu kurumlarında ne gibi değişimlere neden olduğunu gösterirken, bu kurumların genelinde toplumu, özelden bireyi baskılayıcı etkisini dünyanın ruhu üzerinden etkin kılarak kiliseye yönelik eleştirilerini yöneltebileceği bir alan yaratır.

Sonuç:

Ibsen'in çağdaşı olan ve oyunlarının İngiltere'de sahnelenmesinde önemli rol oynayan İskoç eleştirmen William Archer, Ibsen'in Avrupa düşüncesi bağlamında ele alındığında bir filozof ve bir bilgi olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizer. Archer, Ibsen'i "Schopenhauer ve Nietzsche gibi trajik bir teorisyen, Kant ve Kierkegaard gibi bir öncü Varoluşçu, Hebbel ve Hegel gibi bir kültürel devrimci; Goethe ve Blake gibi bir Romantik peygamber olarak" tanımlar¹⁴. Ibsen'in kaygılarını varoluşçu bir anlayışla şekillendirmesi, bu şekillendirmeyi zamanın ruhu ile dünyanın ruhu sentezine dayandırması, onun 'modern dramın babası' olarak anılmasında öne çıkan etkenlerden biridir. Ibsen, yaşadığı döneme tanıklık etmeyi Hegel'ci bir romantizmle yapmak yerine Kierkegaard'ın bir varoluşçulukla yapmayı seçerek o güne kadar dram tarihinde görülmemiş gerçeklikte oyun kişileri yaratır. Bu oyun kişilerinden kimi Bayan Alving'de olduğu gibi zamanın ruhundan gelen etkiyi iç dünyalarında hissetmek ancak çevrelerindeki baskıcı etkisini koruyan dünyanın ruhu nedeniyle eyleme geçme cesaretini kolayca gösteremez. Varoluşları dünyanın ruhunun verdiği formla sınırlı kalır. Kimi ise Regina'da olduğu gibi varoluşunu zamanın ruhu üzerinden gerçekleştirme cesaretini göstererek kendi kimliklerini yine kendi

verdikleri kararlarla şekillendirirler. Ibsen her iki tercihi de Kierkegaard'ın bir varoluş zemininde işler. Bayan Alving'in tercihi toplumda onun durumunda olan diğer kadınlar için bir farkındalık yaratmayla sonuçlanırken, Regina'nın tercihi başlı başına bir farklılıktır. Zamanın ruhu ve dünyanın ruhunun farklı iki kadın kahraman tarafından farklı iki tercih olarak sunulması varoluş zemini genişleten yanı sıra da anlamlıdır. Bu geniş varoluşsal alan **Hortlaklar**'ın günümüz dünyası için de ilgi çekici bir oyun olmasını sağlar.

Ibsen'in kadın karakterlere yüklediği varoluş misyonu, aradan geçen yüzyılı aşkın zamana rağmen bugün hala geçerlidir. Zamanın ruhundaki tanımını korumaktadır. Ibsen'in 19. yüzyılda yazdığı satırlarla Regina'ya verdiği umut, zamanı aşmış günümüze kadar gelir. Zamanın ve dünyanın ruhlarının sonsuza uzanan çatışmasında Ibsen her ikisine de hâkim olan yanı sıra hep ayrıcalıklı kalacaktır.

KAYNAKLAR

- Fergusson, Francis, **Ghosts (1949)**, Drama Criticism, Vol.2, Detroit, 1992
- Ibsen, Henrik, **Hortlaklar**, İmge Kitabevi, İstanbul 2001
- Kierkegaard, Soren, **Kayı Kavramı**, Çev: Türker Armaner, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009
- McFarlane, James (Editör), **The Cambridge Companion to Ibsen**, Cambridge University Press, Cambridge 2007
- Temple, John B., **Timelines of World History** – DK Publishing, New York 2002
- Yücel, Tahsin, **Eleştiri Kuramları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009
- Wollstonecraft, Mary, **Kadın Haklarının Gereçlendirilmesi**, Çev: Deniz Hakyemez, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007
- Gosse, Edmund, Henrik Ibsen by Edmund Gosse, The Ecco Library, ISBN:1-84637-380-8, s. 71-72 (<http://books.google.com.tr/books?id=TOPqBFdXnh4C&printsec=frontcover#v=onepage&q=&f=false>)
- Christiansen, Svend, **Henrik Ibsen and the Theatre Conventions**,
- http://ebog.dk/production/preview/9788779175556_type99.pdf

NOTLAR

- Svend CHRISTIANSEN, **Henrik Ibsen and the Theatre Conventions**, Forlaget Multivers Aps, 2006, s.9 (http://ebog.dk/production/preview/9788779175556_type99.pdf)
- Ayrıntılı bilgi için bakınız: Edmund GOSSE, **Henrik Ibsen by Edmund Gosse**, The Ecco Library, ISBN:1-84637-380-8, s. 71-72 (<http://books.google.com.tr/books?id=TOPqBFdXnh4C&printsec=frontcover#v=onepage&q=&f=false>)
- S. Christiansen, Agy, s. 8.
- Francis FERGUSSON, "Ghosts (1949)", **Drama Criticism**, Vol. 2, n. 310, Detroit, 1992

5. Erol DURBACH, "A Century of Ibsen Criticism", **The Cambridge Companion to Ibsen**, James McFarlane (Editör), Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 247.
6. Ayrıntılı bilgi için bakınız: F. FERGUSON, A.g.y.
7. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Soren KIERKEGAARD, **Kayı Kavramı**, Çev: Türker Armaner, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, ss. 51-90.
8. A.g.y., s. 81.
9. Tahsin YÜCEL, **Eleştiri Kuramları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 30.
10. Henrik IBSEN, **Hortlaklar**, İmge Kitabevi, İstanbul 2001, s. 51.
11. John B. TEMPLE, **Timelines of World History** – DK Publishing, New York 2002, s. 377.
12. Mary WOLLSTONECRAFT, **Kadın Haklarının Gereçlendirilmesi**, Çev: Deniz Hakyemez, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2007, s. 139.
13. A.g.y., s. 139.
14. E. DURBACH, "A Century of Ibsen Criticism", s. 244.